

Оксана Альошина

Просвітницька діяльність Кирило-Мефодіївського православного братства в Острозі у другій половині XIX ст.

Oksana Alyoshina

The activity of the Kyryl-Mefodiy orthodox fraternity in Ostrog in the second half 19th – in the beginning of 20th century

The origin of Kyryl-Mefodiy orthodox fraternity in Fish-fork is analysed. Basic directions of elucidative activity of fraternity are exposed. Its contribution in formation of the Volyn province of the second half of 19th century is found out.

Keywords: orthodox fraternity, the elucidative activity, Ostroh, the Volyn province

Проаналізовано виникнення Кирило-Мефодіївського православного братства в Острозі. Розкрито основні напрями просвітницької діяльності братства. З'ясовано його внесок в освіту Волинської губернії другої половини XIX ст.

Ключові слова: православне братство, просвітницька діяльність, Острог, Волинська губернія

Після входження земель Волині до складу Російської імперії зростає роль православ'я. Це сприяло виникненню православних братств, де активна участь в їх заснуванні належала значній частині православного духовенства та представникам української громадськості. Серед братств, які виступили за зміцнення православ'я на цих теренах, слід відзначити Острозьке Кирило-Мефодіївське братство.

Основний масив історіографії зазначеної теми становлять наукові дослідження XX ст. Вітчизняні науковці С. Гаврилюк¹, Г. Капустін², І. Тимочко³ опублікували низку статей, присвячених діяльності та участі православних братств в культурному житті Волинської губернії. Проте науковцями не достатньо уваги приділено аналізу обставин заснування та просвітницькій діяльності братства в Острозі.

Тому метою нашої розвідки є розкрити виникнення та напрями діяльності братства в Острозі впродовж другої половини XX ст.

Важливе значення для розвитку культури і освіти у Волинській губернії мала благодійницька та просвітницька діяльність графині А. Блудової та заснованого нею Острозького Кирило-Мефодіївського братства. Воно було засноване 2 березня 1865 р. і розпочало свою діяльність після затвердження його статуту архієпископом Волинським і Житомирським Антонієм. Братство поставило перед собою мету «принести належну данину пам'яті наших першовчителів святих – Кирила і Мефодія – через постійну молитву, восхвалення і подяку в церкві, присвячені їхній пам'яті, і через посильні зусилля наслідувати – їхню діяльність розповсюдженням християнської просвіти, виявлення братської любові – любові до ближніх, а також продовжувати їх невтомні труди – у терпінні і постійності в служінні православної церкві»⁴.

Перед тим, як обрати місце функціонування братства, А. Блудова об'їздила всі міста Волині і вирішила заснувати його в Острозі. Вибір було зроблено не випадково, оскільки вона вважала, що слід зберегти роль міста як культурного осередка, і писала, що «місто Острог центральний пункт, до якого тяжіють і ніші повіти. Він стоїть недалеко від Люблінської губернії Царства Польського, близький до кордонів Галичини і, відповідно спілкується з уніатами російським з обох сторін. Він повинен бути і повинен стати для нас стратегічним пунктом»⁵.

У статуті братства фіксувалося, що воно складалося з засновників, співзасновників, благодійників, старших братчиків, місцевих братчиків та сестер, кожен з яких виконував свої обов'язки. Старші та місцеві братчики та сестри були зобов'язані кожного року вносити для його розвитку суму в розмірі від 20 коп. до 1 крб⁶. Сума була чітко зафіксована, щоб цей внесок не був обтяжливим. Засновники та активні члени братства повинні були внести одноразову сплату під час його заснування по 50 крб. Всі імена благодійників та їх внески записувалися старшим братчиком у спеціальну книгу. Згодом їм кожного року надсилали звіти про витрачені кошти.

Оскільки Кирило-Мефодіївське братство було церковним, то згідно зі статутом воно не приймало коштів, які були отримані в результаті світських заходів, а саме – концертів, балів, літературних вечорів, театральних вистав тощо. Відтак братство отримувало кошти завдяки

добровільним пожертвувань та обов'язковим благодійним внескам його членів.

Діяльність братства координували Братський З'їзд та Братська Рада. На з'їзді братчики не могли нічого вирішувати, оскільки мета з'їзду полягала в спілкуванні та обміні думками з приводу, що могло б бути корисним для братства. Тому вони лише обговорювали результати виконаної роботи та висловлювали пропозиції щодо подальшої роботи.

Братською радою керував старший братчик і скликалася вона в перший тиждень кожного місяця. До її складу входили братчики та сестри, котрі доглядали за хворими, а також завідували справами церковної, господарської та навчальної частин. Під час засідань ради вирішувалися нагальні питання братства та ухвалювалися відповідні рішення. Про них згодом повідомляли засновницю А. Блудову і лише після її згоди вони набували чинності⁷.

У своїй діяльності братство керувалося наступними завданнями: побудова домової церкви на честь Кирила й Мефодія, лазарету, братської школи, вищого училища для дівчат та бібліотеки. Для реалізації цих завдань графиня А. Блудова придбала та передала братству значну кількість земельних володінь в Острозькому та Кременецькому повітах, зокрема, ферму «Монастирок», пасіку, ліс, два млини, частину м. Шумськ⁸. Згодом вона отримала дозвіл на передачу йому зруйнованих будівель колишнього капуцинського монастиря. Приміщення монастиря перебували у край запущеному стані і потребували термінового ремонту із залученням чималих коштів. Тому братство звернулося до всіх небайдужих з проханням пожертв.

Навчання дівчат у Волинській губернії перебувало в занепаді, оскільки не існувало жодного навчального закладу. Тому графиня А. Блудова вирішила реалізувати давнє бажання свого батька, відомого громадського діяча Д. Блудова – відкриття жіночого училища з метою протистояти вихованню дівчат у католицьких пансіонах.

28 жовтня 1865 р. була відкрита початкова школа з офіційною назвою «Жіноче графа Д. М. Блудова училище». 1 грудня 1865 р. почав працювати підготовчий клас майбутнього жіночого училища⁹. На навчання приймали дівчат з різних верств населення виключно православного віросповідання віком від 6 до 15 років – до першого класу та від 18-20 років – до вищих двох класів. Училище мало три дворічних класи і

четвертий однорічний. Семирічне навчання прирівнювалося до освіти жіночих гімназій. Згідно з повідомленням у травні 1866 р. помічника опікуна Київського навчального округу у підготовчому класі училища навчалось 8 дівчат, а у братській школі – 28¹⁰.

Начальницею школи грамотності вибрали Н. О. Гадяцьку, а керівництво училищем було доручено соборному священику о. Ігнатію Зілетнікевичу. У витягу з протоколу братського зібрання від 26 жовтня 1865 р. зазначено, що приймаються в училище «приходящими» ученицями дівчата всіх звань і станів з платою 5 руб. на рік; безкоштовно, – лише дівчата духовного звання незабезпечених батьків або сиріт¹¹.

Курс навчання тривав 7 років і складався з чотирьох класів, тобто в перших трьох класах навчалися по два роки, в останньому – один рік. До навчальної програми входили предмети, які викладали в тодішніх жіночих гімназіях: Закон Божий, церковно-слов'янська мова, російська мова, словесність і коротка історія російської літератури, нариси з історії іноземних літератур, географія, історія – російська та загальна, поняття про найважливіші фізичні явища, французька мова, педагогіка, чистописання, рукоділля, музика і співи (насамперед, церковні). Після закінчення училища дівчата, які навчалися без трійок, отримували звання домашніх учительок¹².

Училище імені графа Д. М. Блудова було закритим навчальним закладом¹³, тому відповідно до мети свого заснування й особливостей організації навчально-виховного процесу училище повинно було б підпорядковуватись духовному відомству. Проте цей заклад знаходився під опікою Міністерства народної освіти, яке призначило йому щорічну допомогу у розмірі 1500 рублів. Керівництво училищем здійснювалось за спеціальною інструкцією, створеною на підставі царського повеління від 21 квітня 1875 р. Згідно зі статутом 1875 училище за своєю програмою, а також за правами своїх службовців та учнів зрівнювалося з жіночими гімназіями Міністерства народної освіти, які утримувалися за державні кошти¹⁴.

Члени братства брали активну участь в управлінні справами училища. Зокрема, при училищі діяла опікунська рада, яку очолював директор чоловічої прогімназії, а також існувало господарське управління, яким керувала начальниця училища.

Вихованки, які завершували курс навчання, за певних обставин, мали право тимчасово проживати в училищі, за умови якщо братство сплачувало їх утримання. Опікунська рада, при узгодженні із членами братства, повинна була слідкувати за подальшим життя своїх випускниць-сиріт¹⁵.

В організації навчально-виховного процесу покладались на виховання згідно з християнськими нормами, а саме «приготування до життєвого шляху та сімейного життя в душі православної церкви відповідно й на користь суспільства». Основну увагу приділяли вихованню «пристойних вихованок, які своєю поведінкою сповідують істинні моральні цінності віри, добра та любові, співчуття і ласки»¹⁶.

У 1869 р. братство відкрило Міклашевське училище в с. Міклаші Острозького повіту, яке за своїм типом було церковно-приходським училищем. У ньому навчали Закону Божому, грамоті, письму, арифметиці, слов'янській мові, ремеслам. Стараннями графині Блудової було збудоване приміщення для двох класів на 120 осіб та окреме приміщення для навчання ремеслам. 15 грудня 1869 р. училище було освячене і в ньому налічувалось 44 хлопчики, яких навчали ковальській, столярній, шевській справі¹⁷.

Свідчення про те, що Міклаське училище було церковно-парафіяльним, знаходимо в листі А. Блудової до А. Шепетильникової у 1881 р., яка писала, що при викладанні велику увагу приділяли вивченню Закону Божого. Діти вивчали грамоту по церковнослов'янській азбуці, читали Євангеліє, короткі уривки церковнословянських текстів, що читалися в церквах. Братство видало спеціальні книги про священну історію, ознайомлювалися з життям святих руських чудотворців. Графиня забезпечувала училище підручниками, за якими учні вивчали читання та письмо.

У період з 1869 до 1910 рр. в училищі навчалось 1183 хлопчики та 21 дівчинка, з 1901 по 1915 рр. навчалось 637 хлопчиків та 99 дівчаток, а курс ремесла закінчили 101 хлопчик і 5 дівчаток¹⁸.

Організація навчально-виховного процесу в училищі відбувалася відповідно до програми Кирило-Мефодіївського училища. Програма навчання в цих училищах згодом змінювалася та доповнювалася, проте головні засади в початковій програмі залишалися незмінними. Рішення щодо внесення змін до програми навчання узгоджувалися з керівництвом та затверджувалися на загальних зборах братства¹⁹.

Незабаром після заснування братства при ньому почала функціонувати бібліотека. На її утримання виділялися певні матеріальні кошти братства. Бібліотеку облаштували з метою забезпечення навчального процесу необхідною літературою, обслуговування читачів, комплектування та збереження фондів, ведення каталогів²⁰.

Дослідниця О. Сажок зазначала, що цінними дарунками бібліотеці стали українські першодруки, які не зберігалися в жодних бібліотечних фондах іншого церковного православного братства повітових міст Волинської губернії. На відміну від інших братських бібліотек бібліотека Острозького Кирило-Мефодіївського братства призначалася лише для членів братства, які, безперечно, розуміли історичну і культурну вагу пам'яток книжкового мистецтва. Деякі волинські братства збирали стародруки для поповнення своїх музейних колекцій – давньосховищ. Таким чином, обмежене коло користувачів бібліотеки братства дозволяло збирати в її фонді рідкісні та цінні видання²¹.

Перша книга «Жизнь и подвиги Кирила й Мефодия» як пожертвування до бібліотеки надійшла від проф. І. Платонова. Згодом надійшла вся колекція «Русскаго Вестника», «Чтение из русской истории», річні видання «Отечественных записок», окрім того, навчальні книги. Найбільш цінними були видання: «Острозької Біблії», який подарував М. Похвіснєв, Євангеліє, Апостол. Слід зазначити, що в фондах бібліотек інших православних братств не було таких рідкісних видань²².

Окрім того, була зоорганізована ще одна бібліотека при училищі, яка діяла з метою забезпечення необхідною літературою навчання. Кошти на закупівлю книг для неї виділялися з видатків Острозького братства. Щороку ця сума дорівнювалася близько 300 рублів, що вважалося доволі значними коштами.

Поповнення бібліотеки літературою відбувалося за рахунок дарчих примірників від відомих діячів та знайомих графині А. Блудової. Господарське управління Синоду надіслало 449 екземплярів богослужбових та навчальних книг Святого Письма, Міністерство народної освіти – глобус, географічні карти і атласи для училища²³.

А. Блудова особисто стежила за станом книгозабезпеченості, підбирала педагогічну літературу та надсилала її братству або рекомендувала книги, які слід було використовувати у навчанні. Вона вважала,

що училищна бібліотека повинна задовольняти потреби у подальшому навчанні учнів. Про це графиня в листі до братства писала: «Пересмотрела разные учебники по древней истории, все оказались неудобными для нас, и, наконец, мы решили принять, по совету Оленина, перевод Нессельта, который писал нарочно для женских училищ. Кажется, эта книга и вам пригодится, разумеется, разделив её на два курса. Ригельман (старший братчик киевского отдела братства) тоже писал мне, что он вам выслал книжку из римской истории, но не знаю какую. Пригодится ли она вам?»²⁴.

Укомплектація фондів бібліотеки здійснювалася відповідно до постанов, виданих Міністерством народної освіти. В інструкції міністерства вимагалось, що структуризація фондів бібліотек при навчальних закладах мала здійснюватися відповідно до потреб основних користувачів, тобто вчителів та учнів. У ній наголошувалося на доцільності існування при закладах двох бібліотек – фундаментальної (вчительської) і навчальної (учнівської). Відповідно принцип формування бібліотеки жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова відповідав цим вимогам²⁵.

Отже, заснування графинею А. Блудовою Острозького Кирило-Мефодіївського братства мали вагоме значення на території Волинської губернії. Його просвітницька діяльність була спрямована на підвищення освіченості православних. Для реалізації цієї мети братство заснувало училище та бібліотеку при ньому, училище в Міклаші, братську бібліотеку. Згодом за прикладом такого училища та школи, організованих братством, стали організовуватися подібні школи і в інших містах цієї губернії.

¹ Гаврилюк С. Діяльність православних церковних братств Волині у ХІХ столітті // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки: Історія. – 1997. – №2. – С. 40-42.

² Капустін Г. Детермінанти формування навчально-виховного вектора діяльності православних братств на Волині у другій половині ХІХ ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Вип.20. – Рівне: РДГУ, 2010. – С. 192-195.

³ Тимочко І. Аспекти благодійницької діяльності Острозького Кирило-Мефодіївського православного братства // Актуальні проблеми вітчизняної

- та всевітньої ітсорії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Вип.20. – Рівне: РДГУ, 2010. – С. 195-198.
- 4 Устав Острожского Кирилло-Мефодиевского православного братства. – СПб., 1870. – С. 5.
 - 5 Новосілецький О. Острог на Волині: науково-популярний нарис з найдавніших часів до початку XX ст. – Острог: Острозька академія, 1999. – С. 93.
 - 6 Графиня Антонина Дмитриевна Блудова и Кирилло-Мефодиевское Острожское Братство / Под ред. И. П. Хрущова. – СПб., 1903. – С. 6.
 - 7 Устав Острожского Кирилло-Мефодиевского православного братства. – СПб., 1870. – С. 1.
 - 8 Быков Н. Пятидесятилетие состоящего под Высочайшем Его покровительством Государя императора покровительством Острожского св. Кирилло-Мефодиевского православного церковного Братства 1865-1915 гг. Историческая записка – СПб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1915. – С. 49-55.
 - 9 Там само. – С. 232.
 - 10 Жуковська Л. Релігійно-просвітницька і благодійна діяльність Острозького Кирило-Мефодіївського братства в Острозі (1865-1930) // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 19. – С. 119.
 - 11 Известие об Острожском Свято-Кирилло-Мефодиевском Братстве. – М., 1866. – С. 28.
 - 12 Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство: очерк его возникновения и деятельности : материалы к истории братства, 1865–1910 гг. / сост. Н. П. Быков. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1910. – С. 8.
 - 13 Отчет Св. Кирилло-Мефодиевского братства за 1868 и 1869 годы. – СПб., 1870. – С. 64.
 - 14 Быков Н. Пятидесятилетие состоящего под Высочайшем Его покровительством Государя императора... – С. 43.
 - 15 Там само. – С. 46-47.
 - 16 Тимочко І. Організація та сприяння розвитку братських шкіл як один із напрямів просвітницько-громадської діяльності Острозького Кирило-Мефодіївського православного братства (друга половина XIX – початку XX ст). [Електронний ресурс] – Режим доступу: www/nbuv.gov.ua/.../soc../Timochko.
 - 17 Острожское Св.-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство / Н. П. Быков. – СПб., 1910. – С. 202.
 - 18 Быков Н. Пятидесятилетие состоящего под Высочайшем Его покровительством Государя императора... – С. 406.
 - 19 О расширении программы школы при Острожском Свято-Кирилло-Мефодиевском братстве Волынские Епархиальные ведомости. – 1882. –

- №6. – Часть официальная. – С.169.
- ²⁰ Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – поч. XX ст): Монографія. 2-е вид., доп. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2008. – С. 408.
- ²¹ Сажок О. Бібліотеки Острозького Кирило-Мефодіївського церковного православного братства у другій половині XIX – на початку XX ст. // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог, 2011. – Випуск 4. – С. 165.
- ²² Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство: очерк его возникновения и деятельности: материалы к истории братства, 1865-1910 гг. / сост. Н. П. Быков. – СПб.: Тип. В. Кишбаума, 1910. – С.36-37.
- ²³ Сажок О. Бібліотеки Острозького Кирило-Мефодіївського церковного православного братства... – С. 161.
- ²⁴ Быков Н. Пятидесятилетие состоящего под Высочайшем Его покровительством Государя императора... – С. 257.
- ²⁵ Сажок О. Бібліотеки Острозького Кирило-Мефодіївського церковного православного братства... – С. 165.